

Klimaatbuffers vragen om adaptieve esthetiek

Natuurbeheerders, niet ingenieurs of landschapsarchitecten, hebben het initiatief bij klimaatbuffers. Landschapsarchitecten kijken daar met gemengde gevoelens naar. Enerzijds zijn klimaatbuffers jaloersmakende producten die voor een doorbraak zorgen op een terrein waarop alleen maar bezuinigd leek te worden. Anderzijds lijkt de noodzaak van een ontwerp dat verder gaat dan louter functionaliteit er niet toe te doen. Is er dan helemaal geen rol meer voor de esthetiek omdat de natuur zichzelf vormgeeft? In dit artikel formuleer ik een onderbuikgevoel.

De functionele waardering van natuurlijke processen heeft de laatste jaren veel opgang gemaakt bij zowel ecologen, landschapsontwerpers als beheerders. Termen als ecosysteemdiensten en groen-verdien-modellen hebben ook binnen academische kringen de prioriteit verlegd van bescherming naar productiviteit. Het doel lijkt te zijn te onderbouwen hoe natuurlijke processen iets kunnen opleveren voor een duurzame samenleving. Natuurtypen zijn niet langer een doel op zichzelf, maar een middel om onze cultuur te voorzien van duurzame (bij)producten. Klimaatbuffers zijn daar ook een voorbeeld van omdat ze op basis van natuurontwikkeling bijdragen aan agrarische opbrengsten, biomassa of recreatief vermaak. De verschillende artikelen in dit nummer van LANDSCHAP geven een redelijk consistent beeld van het ontwerpconcept achter het 'product' klimaatbuffer. Zo zal dankzij klimaatbuffers de economische capaciteit van grondbezit slimmer benut worden, de ontwikkeling van natuurlijke landschappen weer aan populariteit gaan winnen, zullen extreme calamiteiten zoals overstroming en droogte verminderen, structurele maatregelen in het landschap aantoonbaar resultaat opleveren en zal een nationaal belang gediend worden met een lokale ingreep.

Ondernemersmentaliteit

Vooral opvallend is dat natuurbeheerders met deze duurzame initiatieven komen, niet ingenieursbureaus of ontwerpers. Zij doen dit naar eigen zeggen, omdat de toch

tamelijk technocratische ontwikkelingsvisie achter klimaatbuffers veel 'koppelmogelijkheden' oplevert. Natuurlijke processen zorgen bijvoorbeeld voor zuivering of buffering van grondwater waardoor omwonenden direct merken wat het aangepaste natuurontwerpen oplevert. De esthetische verwachting is dat een klimaatbuffer ondanks het tamelijk technisch ontwerp niet oogt als een technische installatie. De ecotechniek is verborgen in een uitnodigend nieuw landschap, een bloemrijk vlinderparadijs, nieuwe wildernis of dynamisch eiland. De beleefbaarheid van dit product is overduidelijk onderdeel van het ontwerpconcept. Mede hierdoor is deze vorm van natuurontwikkeling veel eenvoudiger politiek en economisch te beargumenteren dan de bescherming van grotendeels onzichtbare – en soms onooglijke – bedreigde plant- en diersoorten. De dreiging van grootschalige calamiteiten is een goede stok om mee te slaan. En reken maar dat calamiteiten van de hoogste categorie, waar overstromingen en verdroging toe behoren, een subliem gevoel voor natuurdreiging teweeg kunnen brengen bij zowel bevolking als politiek. Met andere woorden, er heerst een frisse ondernemersmentaliteit in een voorheen vooral wetenschappelijk domein dat zich grotendeels onttrok aan de publieke opinie. Deze ondernemersmentaliteit wordt door landschapsarchitecten met een dubbel gevoel bekeken. Enerzijds zorgt ze voor een enthousiasmerende doorbraak op een gebied waar alleen maar bezuinigd leek te worden en levert ze jaloersmakende producten op. Anderzijds

PAUL RONCKEN

Ir. P.A. Roncken
leerstoelgroep
Landschapsarchitectuur,
Wageningen UR, Postbus
6700 AA Wageningen
paul.roncken@wur.nl

Foto Pieter Pepping uiterwaarden bij Wageningen.

is enige verbolgenheid op zijn plaats, want ontwerpers maken nauwelijks meer deel uit van dit proces. De noodzaak van een goed ontwerp lijkt alleen dan relevant wanneer er mensen moeten worden vermaakt of verrukt met mooie plaatjes. Toegegeven, ontwerpers zijn lang niet altijd op de hoogte van de nieuwste ecologische inzichten en hebben daarom een nogal romantisch beeld van natuurontwikkeling, gericht op het bereiken van mooie eindstadia. Maar om daarmee de gehele expertise van ontwerpers overboord te gooien...

Esthetiek als kwaliteitsmeting

Er is een lange filosofische traditie die zegt dat de goede dingen in het leven ook een zekere schoonheid bezitten. Het mooie en het goede zijn binnen deze traditie dus sterk verweven en haast synoniem aan elkaar. Het is voorstelbaar dat deze traditie de 19e-eeuwse ontwikkeling van buitenplaatsen en landgoederen heeft beïnvloed, en zeker ook de 20e-eeuwse voorbeelden van natuurontwikkeling. Waar echter in het ontwerp van buitenplaatsen duidelijk de hand van de ontwerper herkenbaar is, is het maar de vraag of er überhaupt sprake is van een ontwerp als het gaat om natuurontwikkeling. Die twijfelachtigheid ligt ook aan de basis van de hoogst actuele discussie over natuur en menselijk ontwerp: versterkt een mooi ontwerp de natuurlijke ontwikkeling of tast het deze juist aan? Wat kan de menselijke vormwil betekenen voor de zelfsturing van natuurlijke processen?

In de beeldende kunst is het nauwelijks een vraag of menselijke invloed zichtbaar mag zijn of niet. Daar wordt iedere willekeurige menselijke vorm door sommigen tot het goede verheven, vooral in de conceptuele en zeer abstracte kunstwerken (Braembussche, 2007). De ongeremde en schijnbaar willekeurige dynamiek van de menselijke aard staat in deze kunstwerken centraal. In

het landschap ontwerp is dat geheel anders. Er bestaan nog steeds landschappen die niet door de menselijke vormzin zijn beroerd en ook deze kunnen ervaren en esthetisch beoordeeld worden. Het uitzicht vanaf een bevelde bergtop levert een esthetische ervaring op, hoewel er geen menselijke ontwerpende inmenging aan te pas komt. Met andere woorden: ook zonder ontwerp bestaat de esthetische interactie.

Om te onderbouwen dat de menselijke ervaring van schoonheid toch noodzakelijk is voor goede natuurontwikkeling is het nodig het gangbare begrip van de esthetica te verruimen. Esthetica wordt op dit moment geïnterpreteerd als een begrip dat op de beeldende kunst van toepassing is. Typische landschapservaringen als het sublieme, het pittoreske en pastorale zijn als artistieke categorieën aan de beeldende kunst toegevoegd en historisch gezien zeer waardevol gebleken. Maar voor de landschapsbeleving op zichzelf zijn ze ontoereikend; een nadere precisering zal nodig blijken. Voor het ontwerp van klimaatbuffers is dit zeer relevant. Klimaatbuffers veroorzaken vaak grootschalige en ingrijpende veranderingen in het landschap en moeten zo snel mogelijk goed functioneren en door de (lokale) bevolking geaccepteerd worden. Zelfs als de natuur zichzelf grotendeels vorm geeft, zal de menselijke esthetiek haar op twee manieren kunnen begeleiden; (1) door de voorwaarden van het levend systeem te ontwerpen – hier niet besproken – en (2) door met behulp van ervaringen in het landschap een oordeel en inschatting te maken van de geleverde kwaliteit van het klimaatproduct.

Adaptieve esthetiek

In het oordeel over beeldende kunst wordt vaak meegenomen dat er aan het werk niets meer is toe te voegen of weg te halen. Het is perfect zoals het op dat moment is. Dit oordeel kan onmogelijk gelden voor klimaatbuf-

Foto Pieter Pepping

fers: nieuwe landschappen die permanent veranderen. Ze zuigen zich dik als een spons en verdrogen daarna zienderogen. Ondertussen reageren plant en dier merkbaar op deze veranderingen en krijgen menselijke bezoekers hiermee een indruk van zowel de dynamiek van de seizoenen als van eventuele klimaatverschuivingen. Deze adaptieve landschappen vragen daarom een even adaptief vermogen om verschillende ervaringen te kunnen verwerken. Een staat van perfectie, zoals in de beeldende kunst lijkt in zijn geheel niet relevant. Toch is er wel degelijk sprake van een bepaalde mate van perfectie in het ontwerp van klimaatbuffers. Als het adaptatievermogen volgens de voorspellingen werkt en het landschap genoeg weerstand blijft bieden om haar casco te behouden, is er sprake van perfectie. In dat geval zijn de vormen en beelden die het landschap voortbrengt een gevolg van het gehoorzamen aan een dynamiek. De

waardering daarvan vereist een even dynamische esthetiek, of beter geformuleerd, een adaptieve esthetiek die niet alleen gestoeld is op een statische compositieel maar vooral ook op een dynamische aanvulling daarop. Anders dan in de mechanica waar causale verbanden zijn te testen en te benoemen, bestaat tot op heden geen verifieerbare theorie over de objectieve kwaliteit van composities. De compositieel – bestudering van alle onderdelen waar een werk uit bestaat: vorm, toon, kleur, perspectief, materiaal, stijl, emotie, het al dan niet aanwezige onderwerp en de relatie tussen dit alles – geeft nauwelijks houvast in het vooraf voorspellen van de esthetische effecten van een ontwerp op het publiek. Recente theorievorming richt zich daarom niet op een statische compositieel maar op de dynamische interactie tussen maken en beleven (Abram 2012; Varela et al., 1993). De kunstenaar of vormgever schept iets in het

werk en de kijker scheidt daarna een eigen ervaring op basis van het werk. Beiden scheppen en richten zich op het object of werk, en beiden creëren daarmee een eigen verstandhouding. Dit kan op een heel alledaagse manier plaatsvinden door bijvoorbeeld geen expliciete banken te ontwerpen maar randen of objecten die voor een deel op zithoogte vlak zijn gemaakt, zodat mensen met behulp van hun eigen inventiviteit worden aangesproken om deze als bank te gebruiken (Hertzberger, 2005).

De recente ontwikkeling in de richting van een dynamische esthetica kan een vlucht nemen als ze zich verenigt met onderzoek naar het landschapontwerp en omgevingservaringen (Roncken *et al.*, 2011). De beeldende kunst heeft aan het landschapontwerp een verre neef die al een heel scala aan voorbeelden kan voorleggen om te analyseren. Zoals in de 18e en 19e-eeuw de statische esthetica sterk werd beïnvloed door de parallelle ontwikkeling van de beschrijving van natuurervaringen en de ontwikkeling van de landschapsstijl, zo kan hetzelfde in de 21e-eeuw gebeuren met de dynamische esthetica door actuele landschapontwerpen en omgevingservaringen.

Kenmerkend voor het ontwikkelen van een adaptieve esthetiek is de onderzoekende houding van de gebruiker. Dit is een omdraaiing van de klassieke esthetica waarbij de gebruiker min of meer werd onderwezen hoe men het werk dient te interpreteren en ervaren. In plaats daarvan staat de ervaring centraal en niet het object en het (esthetische) oordeel daarover. Adaptieve esthetiek ondermijnt de mythe dat over smaak niet te twisten valt, omdat smaak niet statisch is maar afhankelijk van dynamische factoren. Met andere woorden, niet het oordeel staat centraal in adaptieve esthetiek, maar de werking van veranderlijkheid.

Dit opent de mogelijkheid tot een tot nu toe ongeken- de menging van disciplines. Naast ontwerpers moeten

bijvoorbeeld ook psychologen en neurologen hierbij betrokken worden evenals antropologen, biologen en zelfs systeemecologen, omdat de esthetica op dat moment niet over finale oordelen gaat, maar over interactiebeschrijvingen.

Adaptief vermogen

Als de rol van het ontwerp in de ontwikkeling van een klimaatbuffer tot stand komt in de interactie tussen maken en beleven is ze niemand's exclusieve expertise. Het psychosomatische gedrag van de bezoeker en gebruiker is minstens zo bepalend als de hand van de maker. Al die nieuwe vormen, beelden en gewaarwordingen die in een sterk dynamisch landschap aanwezig zijn, vragen om zijn of haar adaptief vermogen, alsof een nieuwe vorm van overleven wordt aangesproken. Volgens sommige ontwerptheoretici is het daarvoor noodzakelijk dat de mens uit zijn gewoonten wordt losgemaakt (Dewey 1929; Meyer 2008). Daarbij wordt het gevoelsmatig centrum van het bestaan tijdelijk verplaatst naar iets buiten onszelf. Dat hoeft niet noodzakelijkerwijs tot een goddelijke of mystieke ervaring te leiden, maar kan bij een kleinere stap, weg uit ons centrum, resulteren in het vermogen om ons te spiegelen aan het leven dat ons alledag omringt (Saito 2007, 2010). In veel gevallen zullen het geen optimistische beelden zijn die we te verwerken krijgen: de dood van een dier of grote boom of een hele kudde. Toch zijn juist deze dissonante ervaringen kenmerkend voor de theorievorming van adaptieve esthetiek.

Of het grote publiek deze ontwikkeling zal waarderen is niet eenduidig te beantwoorden. Uit onderzoek blijkt dat het vermogen om landschappen in hun meer verwilderende staat te waarderen afhankelijk is van sociaal gedeelde waarden en gewenning (Buijs 2009; Koole & Van den Berg, 2005). Vooral de stedelijke bevolking heeft

meer behoefte aan contrastrijke natuurervaringen. Ook is de anticipatie op een intensievere ervaring bij hen groter. Natuur mag als het ware net zo wild zijn als in televisiedocumentaires en net zo agressief als hun dagelijkse gang door de menselijke jungle. Naar verwachting zullen steeds meer mensen in stedelijke omgevingen gaan wonen en zullen dissonante verwachtingen daarmee ook meer geaccepteerd raken. Maar niet iedereen kan met dissonante en contrastrijke ervaringen omgaan. Zo blijkt uit ander onderzoek dat juist in stedelijke gebieden waar sociaaleconomisch minder sterke groepen wonen, de aanwezigheid van groen voor angsten en persoonlijke instabiliteit kan zorgen (Van den Berg *et al.*, 2010). Zowel positieve als negatieve gevolgen van esthetische adaptatie moeten worden inbegrepen.

Discussie

Het landschapsonwerp van adaptieve landschappen zal voor een uitbreiding van de theoretische grondslag van de esthetica gaan zorgen. Niet alleen is het raadzaam

om te experimenteren met doelbewuste vormen en beelden, maar vooral ook om te onderzoeken hoe het esthetisch vermogen van de mens in elkaar steekt. Zelfs al geeft de natuur zichzelf vorm, de mens zal haar met zijn eigen esthetisch vermogen beleven. Het ontwerp van levende systemen is dus zeker niet alleen een zaak van ecologen die de (a)biotische condities hebben bestudeerd en deze met een aannemer slechts hoeven bij te schaven. Goed en mooi zijn geen synoniemen meer en ‘mooi’ is niet meer toereikend om onze ervaringen te schetsen. Niet alleen zijn ervaringen een stuk adaptiever dan tot nu toe is aangenomen, ook zijn ze veel eenvoudiger van aard dan te typeren valt met termen als mooi, lelijk, subliem of pastoraal. Voorlopig zullen we vooral geïnteresseerd moeten zijn in alle mogelijke ervaringsuitkomsten om een gedegen beeld te krijgen van de menselijke vermogens tot adaptief gedrag. Klimaatbuffers kunnen door hun ontworpen dynamiek of adaptief vermogen hieraan een bijdrage leveren.

Literatuur

- Abram, D., 2012.** *Becoming Animal, Green Letters: Studies in Ecocriticism*, 13 (1), 7-21.
- Berg, van den A.E., J. Maas, R.A. Verheij & P.P. Groenewegen, 2010.** Green space as a buffer between stressful life events and health. *Social Science & Medicine* 70 (8): 1203-10.
- Braembussche, A.A. van den, 2007.** *Denken over kunst. Een inleiding in de kunstfilosofie*. Bussum. Coutinho.
- Buijs, A., 2009.** *Public Natures, social representations of nature and local practices*. Alterra scientific contribution, 30. Wageningen. Alterra, Wageningen UR).
- Dewey, J., 1929.** *Experience and Nature*. London. George Allen and Unwin, Limited.
- Hertzberger, H., 2005.** *Lessons for students in Architecture*. Rotterdam. 010: 288.
- Koole, S.L. & E. van den Berg, 2005.** *Lost in the Wilderness: Terror Management, Action Orientation, and Nature Evaluation*. *Journal of Personality and Social Psychology* 88 (6): 1014-28.
- Meyer, E.K., 2008.** Sustaining beauty - the performance of appearance: Can landscape architects insert aesthetics into our discussions of sustainability? *Journal of Landscape Architecture* 98 (10): 6-23.
- Roncken, P., S. Stremke & M. Paulissen, 2011.** Landscape Machines, productive nature and the future sublime. *Journal of Landscape Architecture* 2011 (11): 68-81.
- Saito, Y., 2007.** *Everyday Aesthetics*. Oxford. Oxford University Press: 273.
- Saito, Y., 2010.** Future Directions for Environmental Aesthetics. *Environmental Values*, 19: 373-91.
- Varela, F.J., E. Thompson & E. Rosch, 1993.** *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Massachusetts. Massachusetts Institute of Technology.